

Bartosz Pasternski¹

Sprawozdanie z konferencji naukowej „80 lat Centralnego Okręgu Przemysłowego. Od projektu Eugeniusza Kwiatkowskiego do procesów modernizacyjnych początku XXI wieku”, Rzeszów, 13–14 listopada 2017 r.

W roku 2017 przypadła osiemdziesiąta rocznica rozpoczęcia jednej z największych inwestycji gospodarczych II Rzeczypospolitej Polskiej, tj. budowy Centralnego Okręgu Przemysłowego. Z tej okazji w dniach 13–14 listopada tego roku odbyła się na Uniwersytecie Rzeszowskim konferencja naukowa „80 lat Centralnego Okręgu Przemysłowego. Od projektu Eugeniusza Kwiatkowskiego do procesów modernizacyjnych początku XXI wieku”, zorganizowana przez Wydział Socjologiczno-Historyczny Uniwersytetu Rzeszowskiego, Wydział Zarządzania Politechniki Rzeszowskiej oraz Polskie Towarzystwo Historii Gospodarczej. Patronat honorowy nad wydarzeniem objęli: Rektor Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rektor Politechniki Rzeszowskiej, Marszałek Województwa Podkarpackiego, Wojewoda Podkarpacki oraz Prezydent Miasta Rzeszowa.

Konferencję otworzył dziekan Wydziału Socjologiczno-Historycznego, prezes Polskiego Towarzystwa Historii Gospodarczej, kierownik Zakładu Historii Gospodarczej i Społecznej Instytutu Historii UR dr hab. prof. UR Paweł Grata, który powitał zgromadzonych gości oraz uzasadnił, dlaczego konferencja zorganizowana została w Rzeszowie. Wyjaśnił, że pomysł organizacji tego wydarzenia w 80. rocznicę powstania COP zrodził

¹ Mgr Bartosz Pasternski, doktorant w Instytucie Historii, Wydział Socjologiczno-Historyczny, Uniwersytet Rzeszowski, al. Rejtana 16c, 35-959 Rzeszów, e-mail: ba-pa@wp.pl

się w trakcie innej sesji naukowej „Eugeniusz Kwiatkowski – człowiek, dzieło i jego spuścizna. W 40. rocznicę śmierci Twórcy Centralnego Okręgu Przemysłowego”, zorganizowanej 20 listopada 2014 r. również na Uniwersytecie Rzeszowskim. Podjęty wówczas zamysł został zrealizowany niemal dokładnie trzy lata później. Dziekan Wydziału Socjologiczno-Historycznego wyraził radość z faktu, że na konferencję przybyli prawie wszyscy historycy gospodarczy z całego kraju, którzy w swoich badaniach naukowych zajmują się właśnie tą tematyką. W końcowej części swojego wystąpienia profesor Paweł Grata przywitał gości specjalnych konferencji: prorektora Uniwersytetu Rzeszowskiego ds. nauki i współpracy z zagranicą prof. dra hab. Marka Koziarowskiego, biskupa pomocniczego diecezji rzeszowskiej Edwarda Białogłowskiego, marszałka województwa podkarpackiego Władysława Ortyła, posła na Sejm Rzeczypospolitej Polskiej Wojciecha Buczaka, dziekana Wydziału Zarządzania Politechniki Rzeszowskiej dr. hab. inż. prof. PRz Stanisława Gędka, dziekana Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie prof. dr. hab. Wojciecha Morawskiego, wiceprezesa Klastra Przemysłowego Centralnego Okręgu Przemysłowego im. Premiera Eugeniusza Kwiatkowskiego Jana Ludwika Banaszaka, dyrektor Muzeum Regionalnego w Stalowej Woli Lucynę Mizere, dyrektora Muzeum Okręgowego w Rzeszowie Bogdana Kaczmarę oraz wnuczkę premiera Eugeniusza Kwiatkowskiego dr Julitę Maciejewską-Ryś.

Oficjalnego otwarcia konferencji dokonał prorektor ds. nauki i współpracy z zagranicą Uniwersytetu Rzeszowskiego prof. dr hab. Marek Koziarowski, który w swoim wystąpieniu zaznaczył, że tradycje, decyzje oraz skutki powstania i działalności COP są odczuwalne również i dzisiaj, a postać Eugeniusza Kwiatkowskiego, współcześnie kojarzona przede wszystkim z narodzinami portu morskiego w Gdyni, winna być silniej łączona z realizacją idei Centralnego Okręgu Przemysłowego. Główny cel wysiłków premiera Kwiatkowskiego – jak zaznaczył prorektor Koziarowski – był skoncentrowany właśnie na Centralnym Okręgu Przemysłowym i tę wiedzę należy upowszechniać w świadomości Polaków. Na koniec swego wystąpienia prorektor życzył wszystkim uczestnikom pomyślnych i owocnych obrad.

Następnie głos zabrał marszałek województwa podkarpackiego Władysław Ortyl, który dziękując za możliwość uczestnictwa w konferencji, podkreślił nadzwyczaj ważną rolę, jaką odegrało powstanie okręgu przemysłowego dla terenów dzisiejszego Podkarpacia. Marszałek Ortyl zaznaczył również, że skutki gospodarcze tych ważnych decyzji oddziałują aż po dzień dzisiejszy na nasz region, chociażby w postaci wytyczonego wówczas układu infrastruktury i jego dalszego rozwoju.

Z uznaniem odniósł się do pielęgnowania pamięci o twórcy COP oraz jego dziele, przypominając zebrany, że 8 listopada 2017 r. w holu głównym Sejmu RP otworzył uroczyste wystawę pt. „80-lecie COP. Od Centralnego Okręgu Przemysłowego do Specjalnych Stref Ekonomicznych”.

W dalszej kolejności wystąpił JE bp. Edward Białogłowski, który wskazał osobowy wymiar wielkich osiągnięć gospodarczych. Przypomniał, że zarówno dla Eugeniusza Kwiatkowskiego, jak i dla ks. bpa Ignacego Tokarczuka szczególnie i ważną „małą ojczyznę” był ich rodzinny Zbaraż. W jego opinii minister przemysłu Eugeniusz Kwiatkowski miał niezwykle umiejętności mobilizowania innych i zarażania ich wielką ideą. Biskup Białogłowski opisał również jego powojenne losy i troskę o dawne tereny COP. W zakończeniu swojego wystąpienia, życząc uczestnikom konferencji udanych i owocnych obrad, przypomniał, że uroczystościom pogrzebowym Eugeniusza Kwiatkowskiego w 1974 r. przewodził kard. Karol Wojtyła, co dowodzi wielkiego uznania dla twórcy COP-u ze strony przyszłego papieża.

Zebranych przywitała również dr Julita Maciejewska-Ryś – wnuczka Eugeniusza Kwiatkowskiego, która zachęcała, by do postaci Eugeniusza Kwiatkowskiego sięgać również i dziś, a z jego pracy czerpać jak najbardziej aktualne przesłanie.

Odczytany został również list do uczestników konferencji prof. dr. hab. Aleksandra Bobko, sekretarza stanu w Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego, senatora RP, który nie mógł wziąć udziału w obradach. Uczestników powitał także dziekan Wydziału Zarządzania Politechniki Rzeszowskiej dr hab. inż. prof. PRz Stanisław Gędek.

Po oficjalnym otwarciu konferencji i przemowach zaproszonych gości rozpoczęły się obrady plenarne. W pierwszej sekcji, zatytułowanej „Centralny Okręg Przemysłowy – geneza i znaczenie”, moderatorem był dr hab. prof. UR Paweł Grata. Wystąpienia badaczy zainaugurował referat dr Małgorzaty Łapy z Uniwersytetu Łódzkiego pt. *Preludium do powstania Centralnego Okręgu Przemysłowego. Idea koncentracji przemysłu w „trójkącie bezpieczeństwa” i jej realizacja (1921–1936)*. Prelegentka podjęła temat genezy i dojrzewania idei rozwoju przemysłu II Rzeczypospolitej na terenach pozostających poza zasięgiem lotnictwa potencjalnych agresorów.

Jako druga wystąpiła dr hab. prof. UW Cecylia Leszczyńska z Uniwersytetu Warszawskiego, która zaprezentowała referat pt. *Centralny Okręg Przemysłowy a problemy dysproporcji cywilizacyjno-gospodarczych między Polską A i B*. W pierwszej części swojego wystąpienia referentka zwróciła uwagę na różne podejścia do kwestii rozwoju gospodarczego w krajach europejskich, zastanawiając się, jakie były we-

wewnętrzne czynniki stymulujące rozwój gospodarczy. Wyjaśniła, na czym polegały egzogeniczne i endogeniczne czynniki rozwoju regionalnego. W drugiej części odniosła się do koncepcji podziału na Polskę A i B. Zaznaczyła wyraźnie, że granice te nie były jednoznaczne, a zarysowany podział był w dużej mierze umowy. COP miał – zdaniem badaczki – stanowić połączenie Polski A i B. Posługując się prezentacją multimedialną, prof. Cecylia Leszczyńska wskazała, jakie cele stawiał przed COP-em Eugeniusz Kwiatkowski. Przedstawiła również wnioski z badania struktury i dynamiki środowiska osób zawodowo czynnych w dwóch przekrojach (zawodowo czynnych poza rolnictwem i zawodowo czynnych w przemyśle) w każdym z 44 powiatów wchodzących w skład COP w latach: 1931, 1950, 1960, 1970, 1988. Prof. Leszczyńska podkreśliła, że badania w tym zakresie znacznie utrudniła likwidacja powiatów w 1975 r. W przedstawionej tabeli zostały omówione i porównane odpowiednie zestawienia osób czynnych zawodowo poza rolnictwem. Jednym z wniosków, do jakich doszła referentka, było wskazanie, że województwo rzeszowskie osiągnęło spore zdolności gospodarcze po II wojnie światowej, a potencjał całego Centralnego Okręgu Przemysłowego został znakomicie wykorzystany.

W referacie prof. dra hab. Kazimierza Badziaka z Uniwersytetu Łódzkiego pt. *Dominacja polityki nad gospodarką. Inwestycje ze środków gospodarki publicznej ze szczególnym uwzględnieniem lat 1936–1939* mocno wybrzmiała teza, że COP był nie tyle wielkim osiągnięciem gospodarczym, ile zamierzeniem propagandowym. Referent zauważył, że przy okazji dyskusji o COP rzadko mówi się o przeznaczonych nań środkach finansowych. Prof. Badziak przypomniał kapitalistyczny charakter gospodarki kraju przed 1939 r. i wyliczył, że tylko 20% przedwojennej własności należało do państwa. W trakcie swojego wystąpienia wskazał, że w dwudziestoleciu międzywojennym nie stworzono w pełni gospodarki rynkowej i dlatego nie można było rozwinąć kraju bez dostosowania się do jego potrzeb. Postawił tezę, że COP to w dalszym ciągu część Polski B. W konkluzji swojego wystąpienia prof. Badziak postulował przeprowadzenie badań porównawczych i zachowanie proporcji w ocenie roli i zasług pojedynczych osób.

Jako ostatni uczestnik tej sekcji wystąpił prof. dr hab. Wojciech Morawski ze Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie z referatem pt. *Tradycje gospodarcze II Rzeczypospolitej – dwaj patroni, dwa obrządky*. W swoim wystąpieniu wskazał dwa wzorce gospodarcze funkcjonujące w Polsce międzywojennej. Za pierwszego „patrona” gospodarki II RP uznał Władysława Grabskiego, który był rzecznikiem ekonomii liberalnej oraz równowagi gospodarczej, modelu otwartego na świat i nowe

inwestycje. Zupełnie inne stanowisko reprezentował jego zdaniem drugi „patron” tego okresu Eugeniusz Kwiatkowski, który utrzymywał, że gospodarka kraju ma być zamknięta na świat, a kraj będzie samowystarczalny. We wnioskach referent zaznaczył, że do tradycji Centralnego Okręgu Przemysłowego należy podchodzić ostrożnie, ponieważ było to doświadczenie wyjątkowe.

Po wystąpieniu prof. Wojciecha Morawskiego rozpoczęła się dyskusja na temat przedstawionych referatów. Głos zabrał m.in. wiceprezes Klastra Przemysłowego Centralnego Okręgu Przemysłowego im. Premiera Eugeniusza Kwiatkowskiego Jan Ludwik Banaszak. Już na wstępie zaznaczył, że jest potomkiem osób, które pracowały w tym okręgu gospodarczym. Podkreślił mocno, że właśnie ten okręg gospodarczy był budowany na amerykańskich wzorach. Za pomocą prezentacji multimedialnej przedstawił najważniejsze osiągnięcia techniczne, jakie powstały w czasie budowy COP. Wskazał na dużą rolę inwestycji w przemysł lotniczy.

Po dyskusji i przerwie kawowej rozpoczęły się obrady sesji drugiej, zatytułowanej „Uwarunkowania Centralnego Okręgu Przemysłowego”. Tę część poprowadził prof. dr hab. Kazimierz Badziak. Rozpoczął ją dr hab. prof. UAM Roman Macyra z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu referatem: *Trzy próby industrializacji Polski: od COP-u po Gierkowskie otwarcie*. W swoim wystąpieniu starał się unikać przedstawiania statystyk, natomiast zastanawiał się nad tym, czy były to rzeczywiste projekty uprzemysłowienia. Wskazał, że proces taki musi przebiegać w trzech etapach. Zaznaczył też, że etos pracy z tego okresu jest mocno dyskusyjny. Scharakteryzował również dyskusję na temat liczby zakładów wybudowanych w latach 1936–1939. W konkluzji prof. Macyra wskazał, że żadna z przedstawionych przez niego ścieżek industrializacyjnych nie przyniosła trwałego efektu ekonomicznego.

Dr Krzysztof Popiński z Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu przedstawił referat pt. *Uwarunkowania ekonomiczne w rozwoju polskiego przemysłu zbrojeniowego w latach 1936–1939*. W swoim wystąpieniu zaprezentował za pomocą tabel wydatki na obronę narodową w latach 1936–1938. Przeanalizował ich uwarunkowania finansowe oraz wynikające z nich ograniczenia. Podkreślał, że zakłady zbrojeniowe zbudowane w ramach COP były stymulowane przez zamówienia wojskowe. Przybliżył fakty dotyczące udzielenia kredytów z Wielkiej Brytanii i Francji za zakupy zagranicznego sprzętu wojskowego. Jak wyliczył – zaciągnięte pożyczki wywoływały jednak strach przed inflacją i zadłużeniem, a ze względu na zbliżającą się wojnę przemysł zbrojeniowy nie mógł się w pełni rozwinąć.

Dr hab. Robert Jastrzębski z Uniwersytetu Warszawskiego przedstawił temat: *Zagadnienia prawne powstania Centralnego Okręgu Przemysłowego*. Zaznaczył, że różne regulacje prawne (m.in. prawo przemysłowe, finansowe oraz zakres ordynacji podatkowej) stanowiły ustawodawstwo ekonomiczne w latach 20. i 30. XX w. Pierwsza regulacja prawna dotycząca COP pojawiła się w 1928 r. – było to rozporządzenie o ulgach podatkowych w trójkącie bezpieczeństwa. Dalsze prace – jak wskazał dr hab. Robert Jastrzębski – wstrzymał kryzys gospodarczy. Były one kontynuowane na przełomie lat 1936/1937. Aby rozkręcić koniunkturę i przyciągnąć zagraniczne inwestycje, wprowadzono dekryty o ulgach podatkowych dla poszczególnych branż. Na dwa lata przed wybuchem II wojny światowej uchwalono kolejną ustawę o ulgach inwestycyjnych. We wnioskach końcowych dr hab. Jastrzębski stwierdził, że COP był dużym osiągnięciem gospodarczym tamtego okresu.

Dr hab. prof. UR Mirosław Kłusek z Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie przedstawił referat pt. *Ulgi inwestycyjne w Centralnym Okręgu Przemysłowym w świetle ustawy z dnia 9 kwietnia 1938 r.*, w którym omówił zagadnienie ułatwień ekonomicznych w kontekście prawnym. Dr Marcin Szymański z Uniwersytetu Łódzkiego wygłosił referat pt. *Kapitał prywatny w Centralnym Okręgu Przemysłowym na przykładzie inwestycji w Baranowie realizowanej przez Towarzystwo Akcyjne Pabianickich Fabryk Wyrobów Bawełnianych „Krusche i Ender” w Pabianicach*. W 1936 r. – jak zaznaczył prelegent – powstał plan inwestycji tego zakładu, a w 1937 r. został zgłoszony akces do COP. Głównym warunkiem przystąpienia była gwarancja ulg, jakie wprowadzała ustawa z 1938 r., ponieważ obszar wybrany pod inwestycje był terenem rolniczym. W 1939 r. trwały jeszcze prace wykończeniowe, a zakład w pełni miał zostać uruchomiony w październiku 1939 r.

Jako ostatni w tej sesji wystąpił dr Adam Czmuchowski z Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu z referatem pt. *Ignacy Mościcki – od nauki do polityki*. Na początku swojego wystąpienia postawił pytanie: kim przede wszystkim był Ignacy Mościcki – politykiem, naukowcem czy twórcą? Starając się na nie odpowiedzieć, przedstawił szczegółowy życiorys prezydenta Polski. Swoje wystąpienie wzbogacił o prezentację multimedialną pokazującą nieznaną szerzej zdjęcia Ignacego Mościckiego z „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”. Po zakończeniu wystąpienia rozpoczęła się dyskusja, którą poprowadził prof. Kazimierz Badziak. W dyskusji głos zabrali: prof. W. Morawski, prof. C. Leszczyńska, dr hab. R. Jastrzębski, dr K. Popiński, dr M. Szymański.

Po krótkiej przerwie rozpoczęła się kolejna, trzecia sesja pt. „Centralny Okręg Przemysłowy w świadomości społecznej”. Moderatorką tej

części była prof. Cecylia Leszczyńska. Jako pierwszy wystąpił dr hab. prof. UR Stanisław Kryński z referatem „*Rzeszowskie*” *początki COP-u w reporterskim fleszu Melchiora Wańkowicza i Jerzego Ostrowskiego*. Przedstawił zapisy Wańkowicza z reporterskich podróży po terenach Centralnego Okręgu Przemysłowego, które pisarz odbył w latach 1937–1938 (*COP – ognisko siły*), a także dzieło Jerzego Ostrowskiego *Widły Wisły i Sanu* (zbiór reportaży na temat warunków życia mieszkańców przyszłego COP). Znalazło się tu miejsce również na analizę opisów literackich Rzeszowa w czasie rozpoczęcia inwestycji.

Jako drugi w tej części sesji wystąpił dr Jarosław Kinal, który zaprezentował referat pt. *Etapy budowania marki „COP”. Aspekty historyczne i społeczne*. Na początku przedstawił definicję marki (znaku firmowego), a następnie strukturę działania marki oraz etapy jej budowania. Omówił również zagadnienia audytu, strategii i wdrożenia tego pojęcia, a także kwestie grup docelowych oraz klientów wewnętrznych i zewnętrznych. Pokazał, jak przebiega proces budowania mitu marki oraz jego utrwalania za pomocą reportażu czy kronik filmowych. Na koniec podzielił się interesującymi danymi odnośnie do marki COP w popularnej wyszukiwarce „Google”, z których wynika, że hasło „COP” najczęściej wpisano w województwach podkarpackim oraz łódzkim.

W dalszej kolejności wystąpił dr hab. prof. UKW Sławomir Kamosiński, który przedstawił referat pt. *COP jako produkt miejsca i symbol uprzemysłowienia Polski*. Z pomocą prezentacji multimedialnej zaprezentował wizerunek całego regionu w okresie sprzed rozpoczęcia prac budowlanych w ramach Centralnego Okręgu Przemysłowego. Przypomniał najbardziej popularne określenia COP z tamtego czasu i ukazał dynamikę rozwoju regionu. W swoim referacie odniósł się porównawczo do zakładów budowanych w tym samym czasie w Stanach Zjednoczonych oraz w Niemczech. Nakreślił również kierunki migracji w ramach COP oraz aspekt integracji społeczeństwa. Jako negatywny element tych zmian prof. Kamosiński wskazał wzrost cen nieruchomości. Przedstawił też proces kreowania etosu pracy, a także wyróżnił dziejową rolę COP.

Po zakończeniu wystąpienia prof. Kamosińskiego prof. Cecylia Leszczyńska dokonała podsumowania tej części sekcji. Odbyła się również dyskusja na temat literatury przedmiotu dotyczącej Centralnego Okręgu Przemysłowego. Na koniec prof. Paweł Grata przekazał uczestnikom informacje organizacyjne i zamknął pierwszy dzień obrad.

W drugim dniu obrad sesję czwartą pt. „*Miasta i fabryki COP*” poprowadził prof. dr hab. W. Morawski. Jako pierwszy w tej części wystąpił dr Arkadiusz Rzepkowski z Uniwersytetu Łódzkiego z referatem pt. *Przemiany w strukturze społecznej ludności Centralnego Okręgu*

Przemysłowego w latach 1937–1938. Prelegent wskazał w nim na wyraźny rozwój demograficzny oraz przemysłowy miast COP, zaprezentował liczbę mieszkańców w poszczególnych miastach. Przedstawił również ich strukturę społeczną, z której wynika, że w województwach dawnego COP nastąpił znaczny wzrost liczby robotników przy jednoczesnym zmniejszeniu się odsetka rolników. Jednym z zaprezentowanych przez referenta wniosków była konkluzja o awansie cywilizacyjnym tej części kraju, a także rozwoju miast i gospodarki w okresie PRL.

Następnie dr hab. prof. PRz Grzegorz Zamoyski przedstawił temat: *Trzy lata z dziejów miasta. Rzeszów w latach 1937–1939.* Z pomocą prezentacji multimedialnej zaprezentował zdjęcia miasta z tamtego czasu, zaznaczając jednak, że brak jest dostatecznej dokumentacji fotograficznej dotyczącej tego tematu. Referent przedstawił liczbę ludności miasta w latach 1935–1939, przypomniał prezydentów miasta Rzeszowa: Jan Niemierskiego i Jarosława Barwicza. Zaprezentował nieznane dotąd projekty elewacji budynków przemysłowych Wytwórni Silników PZL, projekt budynku Fabryki Obrabiarek HCP czy też projekt budynku fabrycznego odlewni stropów inż. Rodakowskiego. Omówił też projekt budowy osiedla Fabryki Cegielskiego w podrzeszowskiej wsi Zwiężczyca (tereny obecnej ulicy Poznańskiej). Na koniec przedstawił budżet miasta na lata 1936–1940 i jego najważniejsze wydatki m.in. na budowę wodociągów czy kanalizacji (w tym również zadłużenie miasta).

Następnym prelegentem był dr hab. Piotr Zawada z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, który przedstawił referat pt. *Zakłady Chemiczne Organika Sarzyna – przykład inicjatywy gospodarczej zrealizowanej w ramach Centralnego Okręgu Przemysłowego. Studium przypadku.* W wystąpieniu została najpierw przedstawiona bibliografia dotycząca podjętego tematu, a następnie historia miasta Nowa Sarzyna. Referent omówił proces budowy fabryki w poszczególnych etapach. Szczegółowo zreferował zniszczenia zakładu oraz dzieje fabryki w czasach PRL-u, a także jej losy po 1989 r. Na koniec swojej wypowiedzi dr hab. Piotr Zawada zazaczył, że obecnie miasto Nowa Sarzyna jest najszybciej wyludniającym się miastem na Podkarpaciu.

Ostatnią prelegentką w tej części obrad była mgr inż. arch. Joanna Figurska-Dudek z PWSTE w Jarosławiu, która zaprezentowała referat pt. *Pionki i Nowa Dęba jako przykłady miast Centralnego Okręgu Przemysłowego – idea, historia a nowe możliwości rozwoju.* W pierwszej części wystąpienia przedstawiła informacje dotyczące Pionek i inwestycji lokowanych w tym mieście (m.in. fabryki czarnego prochu), zaprezentowała również zdjęcia i mapy miasta. Budowa zakładów przemysłowych – jak wskazała – miała charakter miastotwórczy i przyczyniła

się w znacznym stopniu do rozwoju miasta. Nastąpił 10-krotny wzrost liczby mieszkańców i inwestycji dotyczących ich życia codziennego, zbudowane zostało zupełnie nowe osiedle mieszkaniowe. Kolejnym zaprezentowanym w wystąpieniu miastem była Nowa Dęba. Przedstawiony został układ miasta i jego poszczególnych osiedli oraz zakłady zbrojeniowe. W centrum uwagi referentki znalazła się również modernistyczna zabudowa miasta oraz historia zakładów przemysłowych. Z badań przeprowadzonych przez prelegentkę wynika, że Nowa Dęba obecnie funkcjonuje lepiej niż Pionki, ale oba miasta nie wykorzystały w pełni swoich możliwości. Na koniec jako przykłady udanych adaptacji zostały zaprezentowane parki przemysłowe w Kalundborgu w Danii i Ekopark w Queensland w Australii.

Po zakończonej części rozpoczęła się dyskusja, którą poprowadził prof. W. Morawski. Jako pierwszy głos w dyskusji zabrał dyrektor Muzeum Okręgowego w Rzeszowie dr Bogdan Kaczmar, a następnie prof. G. Zamojski i mgr inż. arch. J. Figurska-Dudek.

Moderatorem ostatniej części zatytułowanej: „«Okruchy» copowskich tradycji po II wojnie światowej” był prof. dr hab. Grzegorz Ostasz z Politechniki Rzeszowskiej. Jako pierwsza w tej sekcji wystąpiła dr Małgorzata Lechwar, która przedstawiła referat pt. *Klustry w procesie tworzenia ekosystemu innowacji obszarów przemysłowych*. W referacie zostały omówione elementy wdrażania innowacji w okręgach przemysłowych. Prelegentka omówiła budowę powiązań gospodarczych, a także wyjaśniła pojęcie „modernizacja” tak ważne dla procesu tworzenia, wdrażania i rozpowszechniania innowacji. W kolejnej części zostały wyjaśnione działania klastra przemysłowego, powiązania obiektów wchodzących w jego skład, wpływ klastra na ekosystem innowacji, a także korzyści wynikające z jego działalności. Prelegentka scharakteryzowała działanie mechanizmu klastra edukacji zawodowej. Jako przykład klastra działającego w województwie podkarpackim przywołała Dolinę Lotniczą. Na koniec zaprezentowała negatywne skutki działania polityki klastrowej.

W dalszej kolejności wystąpił mgr Łukasz Paprotny ze Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie z referatem pt. *Tarnobrzesci Okręg Siarkowy – młody czy stary okręg przemysłowy?* Na początku swojego wystąpienia przedstawił historię miasta w XIX w., a następnie wyliczył inwestycje, jakie były realizowane w ramach COP w Tarnobrzegu oraz w okolicy. Omówił także genezę odkrycia złóż siarki w 1953 r. w okolicach Mokrzeszowa (obecnie dzielnica Tarnobrzega) i historię uruchomienia w 1957 r. kopalni, która przyczyniła się do rozwoju miasta. Wspomniał też o zbudowaniu kolejowej Linii Hutniczo-Siarkowej

(LHS). Dzięki lokalizacji kombinatu siarkowego – jak zauważył prelegent – to właśnie Tarnobrzeg, a nie Sandomierz, stał się stolicą województwa w 1975 r. Minusem tych inwestycji była jednak degradacja środowiska naturalnego i pojawienie się problemów zdrowotnych mieszkańców Tarnobrzega i okolic. Wobec zastosowania nowych technologii odsiarczania ropy naftowej i gazu ziemnego wydobycie przestało się z czasem opłacać. Rozpoczął się proces wygaszania i likwidacji kopalni. W 1997 r. została utworzona Specjalna Strefa Ekonomiczna Tarnobrzeg. W podsumowaniu mgr Paprotny zaznaczył, że metrykalnie był to młody okręg przemysłowy, ale w innej perspektywie „stary”, bo współczesny proces technologicznego „starzenia się” obiektów przemysłowych jest nadzwyczaj szybki.

Jako ostatni w tej części głos zabrał dr hab. prof. UR Paweł Grata, który przedstawił referat nieobecnego na konferencji prof. dra hab. Mariana Marka Drozdowskiego z Polskiej Akademii Nauk w Warszawie pt. *Pozytywne i negatywne efekty budowy Centralnego Okręgu Przemysłowego*.

Po zakończeniu obrad ostatniej sekcji prof. Paweł Grata dokonał merytorycznego podsumowania konferencji i poprosił zebranych o przedstawienie własnych uwag na temat Centralnego Okręgu Przemysłowego. Prof. Cecylia Leszczyńska zauważyła, że trudno jest jednoznacznie ocenić rolę i znaczenie COP-u, bo proces budowy tego okręgu przemysłowego nie został ostatecznie domknięty. Kwestią kontrowersyjną było na przykład lokowanie inwestycji w „szczerym polu”. Badaczka dowodziła, że wciąż brakuje analizy porównawczej z podobnymi okręgami wybudowanymi w tym samym czasie na świecie. Badania porównawcze – zdaniem prof. Leszczyńskiej – pomogłyby otworzyć nowe perspektywy oceny COP na tle ówczesnego świata. W podsumowaniu i dyskusji głos zabrali również: prof. W. Morawski, dr K. Popiński i dr M. Lechwar. W trakcie dyskusji zgłoszono pomysł zorganizowania wspólnej konferencji z naukowcami niemieckimi dotyczącej wojennych losów Centralnego Okręgu Przemysłowego. Oficjalnego zamknięcia dwudniowej konferencji naukowej dokonał prof. Grzegorz Ostasz, który podkreślił ciągły wpływ Centralnego Okręgu Przemysłowego na teraźniejszość i poparł ideę organizacji kolejnej konferencji, tym razem wspólnie z naukowcami niemieckimi. Na koniec prof. Paweł Grata przedstawił informacje redakcyjne na temat publikacji pokonferencyjnej, która ukaże się w 2018 r.